

МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК РИНКУ ПРАЦІ

Т. О. Галайда; О. О. Колодяжна

Вивчення процесів трудової міграції пояснюється зростанням її масштабів в Україні та нарощуванням інтенсивності. Прагнення України до інтеграції у світове господарство потребує дослідження процесів міграції, формування раціональних механізмів її державного регулювання до кола першочергових завдань. На шляху вироблення в Україні ефективної міграційної політики виникає потреба розробити сучасну модель трудових міграційних процесів, що на сьогодні є одним із найактуальніших завдань соціально-демографічної політики, а також політики на ринку праці.

Фундаментальні системні дослідження з проблеми міграцій населення наведені у працях таких вітчизняних науковців, як С. Пирожков, О. Малиновська, О. Хомра, О. Позняк, Е. Лібанова, Й. Гілецький, А. Гайдучський, Л. Аза. Серед праць молодих українських учених можна виділити праці: О. Краузе, О. Ровенчак, І. Майданік, І. Лапшиної. Серед дослідників ближнього зарубіжжя заслуговують на увагу праці вчених: А. Сухова, С. Триканової, С. Бондиревої, Д. Колесова. Існують численні розробки провідних зарубіжних дослідників щодо проблем міжнародної трудової міграції: Р. Сталкера, Дж. Е. Смарта, М. В. Асіса та ін.

Мета статті – дослідження сучасних викликів трудової міграції в Україні, аналіз підходів до розроблення моделей регулювання міграційних процесів, формування завдань щодо формування міграційної політики в Україні.

Мобільність працездатного населення є однією з характеристик ринку праці, і вона полягає в готовності частини працересурсного потенціалу мігрувати з метою працевлаштування на робочі місця з більш привабливими умовами, і на нинішньому етапі формування ринку праці в Україні є вимушеною та в пе-

реважній більшості випадків має нелегальний характер, що стає причиною порушення прав людини, зростання криміногенної ситуації та тіньового сектора економіки як на території країни – реципієнта трудових мігрантів, так і для країни їх постачальника. Реалізація права на зайнятість, скорочення рівня і темпів безробіття, захист прав громадян, що працюють за межами держави – питання, які через свою виключну соціально-економічну значимість турбують фахівців різних спеціальностей [1–3].

Соціально-економічна суть міграції населення полягає у забезпеченні кількісної та якісної відповідності між потребою у робочій силі та наявністю її у різних регіонах, а також у реалізації прагнень працівників задовольнити особисті потреби [4]. До традиційних спонукальних мотивів і причин міжнародної міграції робочої сили в останнє десятиріччя долучилися політична та економічна кризи; поглиблення регіональної та світової економічної інтеграції; розвиток сучасних засобів комунікацій; інформаційний фактор, а також неекономічні чинники. У науковій літературі існує різноманітна класифікація чинників (часто взаємозалежних), під впливом яких формуються напрями та масштаби міграційних процесів [5–9]. Міграційні процеси є важливою складовою, що формує кількісні зміни населення, зміни якісних характеристик трудового потенціалу суспільства, трансформації ринку праці. Паралельно з еміграційними в Україні набирають сили імміграційні процеси, хоча Україна продовжує залишатися країною – експортером робочої сили. Впродовж усього періоду незалежності в Україні прийнято ряд законів, спрямованих на регулювання міграційних процесів, відповідні розділи включено до Концепції та Стратегії демографічного роз-

витку України на 2006–2015 рр., однак у цілому формування міграційної політики держави досі не завершено [1].

Вітчизняна офіційна статистика трудових міграцій спирається на звітність організацій, які здійснюють діяльність, пов'язану з працевлаштуванням громадян України за кордоном, підприємств, які уклали договори підряду з закордонними підприємствами, а також за даними вибіркового обстеження. В Україні після проголошення незалежності неодноразово проводили вибіркові обстеження трудових мігрантів, організовані науковими закладами, в тому числі за підтримки міжнародних організацій. Перше масштабне обстеження, проведене Державним комітетом статистики 2001 р., дало змогу оцінити тогочасний загальноукраїнський обсяг тимчасових трудових міграцій у 2,3–2,7 млн осіб, або 10 % працездатного населення (за даними Міністерства соціальної політики України, отриманих на основі аналізу ринку праці, – 3 млн осіб). У 2008 р. Держкомстатом України в рамках дослідження «Зовнішня трудова міграція населення України», яке було проведено спільно з Українським центром соціальних реформ за підтримки Фонду «Open Ukraine», Представництва Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні та Представництва Міжнародного банку реконструкції та розвитку, було виявлено, що впродовж 2005–2008 рр. на роботу за кордон бодай раз виїжджали 1,5 млн українців, або 5,1 % працездатного населення [10]. На початку 2009 р. було опубліковано звіт за результатами дослідження, здійсненого в межах проекту «Огляд ринку праці країн регіону Чорного моря», який був ініційований Європейським фондом освіти (ЄФО). Згідно з висновками цього звіту показники трудової міграції мають недосконалу статистику, оскільки єдиним більш-менш достовірним джерелом інформації є Моніторинг офіційно зареєстрованої трудової міграції, який проводить державна служба зайнятості на основі аналізу даних кадрових агенств-посередників, що мають ліцензію. Дані з різних джерел суттєво різняться: від 2 до 4,5 і навіть до 7 млн осіб.

Основні перешкоди для отримання інформації з питань міжнародної міграції виникають

через слабку методологічну базу і неточність у визначенні основних категорій мігрантів і їхніх характеристик. Як свідчать дослідження, Україна, як і Польща, слугує транзитним пунктом для мігрантів на їх шляху до Західної Європи. Основна причина імміграції в Україну – продовження процесів репатріації (приплив мігрантів із Росії та Молдови). Бідне населення Центральної Азії мігрує до України, бо їх приваблює більш активна економічна діяльність і вищі життєві стандарти. При цьому для внутрішнього ринку України приплив мігрантів не створює проблему безробіття та «відбирання зарплат». Дослідники зазначають, що як і у країнах ЄС, в Україні дискусії з питань впливу міграції на ринок праці можуть тривати ще десятиріччя [10]. Попри розходження щодо чисельності трудових мігрантів, усі джерела однакові щодо основних країн їхнього призначення: Росія, Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина, Італія, Іспанія, Португалія, Греція. Значна частина трудових мігрантів з України працюють за кордоном без належних дозволів, тобто нелегально [10].

За результатами дослідження Європейської фундації професійної підготовки і освіти для стійкого розвитку (The European Training Foundation), проведеного у 2007 р., результати опитування мігрантів, які повернулися, показали, що їх частка становить 3,2 % усього населення. Статеві структури мігрантів відрізняються залежно від країни перебування та характеру робочих місць у ній. Більшість мігрантів – мешканці міст (55 %) [11].

У період кризи, на думку експертів, значних змін у трудовій міграції за кордон не відбулося. З відновленням економіки у сусідніх країнах, зокрема в Росії, у 2010 р. трудова міграція з України знову активізувалася. На сьогодні, за даними інформаційних матеріалів, розповсюджених представництвом МОМ в Україні, 6,5 млн заробітчани працюють за межами України, що становить 14,4 % усього населення, при цьому 67 % становлять чоловіки, 33 % – жінки [12]. Водночас, за даними деяких експертів, станом на 1.12.2011 р. за кордоном зараз працюють близько 3 млн українських мігрантів. Найчастіше українці обирають для трудової міграції: Росію, Німеччину, США, Ізраїль,

Чехію, Угорщину, Польщу. За даними МОМ, 54 % українських мігрантів працюють у галузі будівництва, 17 % – у сфері домашнього догляду, по 9 % – у сільськогосподарському секторі та торгівлі, ще 6 % – у промисловості та 5 % займаються іншими видами робіт. Найбільша кількість громадян виїжджає із Закарпатської та Чернівецької областей, найменша – з Київської, Одеської, Житомирської, Кіровоградської, Полтавської, Дніпропетровської [12].

Головним чинником, що впливає на міграційну поведінку мешканців різних регіонів, є економічна ситуація, а також близькість до кордону з ЄС, налагоджені міграційні та культурні зв'язки. Щодо рівня освіти українських трудових мігрантів, за даними МОМ, 59 % мають повну середню освіту, 17 % – базову чи неповну вищу освіту, 14 % – вищу освіту, 10 % – початкову або незакінчену середню освіту. Проте, незалежно від рівня освіти, майже всі українські трудові мігранти працюють на роботах, що не потребують високої кваліфікації. З 2005 р. в Україні спостерігається стабільна тенденція перевищення припливу мігрантів над кількістю охочих покинути країну: в 2011 році в Україні зареєструвалося 31689 осіб (2010 р. – 30810), виїхало – 14588 (2010 р. – 14677). Серед країн-відправників легальних іммігрантів в Україну лідирують: Росія, Молдова, Узбекистан. Майже кожен п'ятий українець мріє тимчасово попрацювати за кордоном, а 15 % хотіли б емігрувати назавжди [12].

Експерти з міграційної статистики наголошують на необхідності створення в Україні міграційного офісу, оскільки єдиний орган статистики дав би можливість українському уряду ретельніше розробляти і впроваджувати міграційну політику. Подібні міграційні офіси діють в Німеччині, Швеції, Румунії та Боснії [13].

Перетворення значного сегмента тимчасової трудової міграції на стаціонарну є найзагрозливішим її наслідком для демографічного розвитку. Вплив міграції на ринок праці також неоднозначний. За розрахунками фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАНУ, у разі відсутності

трудова міграція рівень безробіття в Україні був би в 1,6 рази вищим за фактичний. Водночас у регіонах масового відпливу мігрантів сьогодні спостерігається нестача медичних і педагогічних працівників, будівельників, електрозварювальників, водіїв, фахівців нафтодобування. Разом з тим повернення мігрантів і гіпотетична реалізація намірів відкрити власну справу, за розрахунками, зменшила б чисельність безробітних на 10 % при найменні ними у середньому 3 працівників і на 14 % – при найменні 5 працівників [1].

В останні роки дослідники все частіше приділяють увагу такій моделі трудової міграції як циркулярна, тобто регулярно повторювана [14]. Однією з основних переваг циркулярної міграції вважається те, що вона відповідає інтересам самих мігрантів, створює для людини більші можливості вибору, що, в свою чергу, є основою людського розвитку. Більшість мігрантів, яких можна охарактеризувати як циркулярні, виконують за кордоном сезонні роботи, часто в рамках відповідних міждержавних угод. Якщо ж циркулярна міграція врегульована недостатньо, то може легко перетворитися на постійну чи нелегальну. Успішне застосування такої моделі дасть змогу збереження для держави трудового та інтелектуального потенціалу. Найактуальніше завдання з метою досягнення циркулярності переміщень – забезпечення вільного пересування через кордони [14].

Наслідки міграції не однакові для різних країн. Залучати переважно молодих, добре освічених осіб до міграційних процесів є своєю середньою демографічною і демоекономічною «інвестицією» до країн імміграції та, навпаки, сприянням старінню населення, погіршенням трудових ресурсів потенціалу в країнах еміграції. Водночас міждержавні трудові міграції є важливим чинником розвитку технологій, обміну досвідом роботи, перебудови професійної та кваліфікаційної структури зайнятості [14]. Не можна також однозначно стверджувати про безповоротну втрату певних кваліфікацій для країни – експортера висококваліфікованої робочої сили. Сталкер у своєму дослідженні приходиться до висновку, що «відтік інтелекту» відбувається лише у тому ви-

падку, якщо пропозиція високваліфікованої робочої сили на національному ринку була обмеженою. У разі ж значної пропозиції високоосвічених працівників, нові покоління кваліфікованих спеціалістів будуть підготовлені національною системою освіти, в тому числі за рахунок грошових переказів від емігрантів. Проте дослідження Смарта та Асіса не завжди підтверджують тезу про те, що, повертаючись на батьківщину, емігранти набувають нових вмінь. За прогнозами вчених Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ, обсяг вибуття в Україні поступово зменшуватиметься внаслідок пом'якшення дії факторів, що стимулюють від'їзд, та завдяки розширенню можливостей здійснення зворотної трудової міграції сальдо міграції досягне до 2015 р. 50 тис. осіб на рік [9]. Ідеальною моделлю української трудової мобільності, яка орієнтована на перспективу, може бути незначна за обсягами трудова міграція, яка не стає передумовою і підготовкою остаточної еміграції. Зменшення обсягів трудової міграції повинно відбуватися пропорційно до збільшення робочих місць в Україні [8].

Політика уряду в галузі регулювання трудової міграції як складова державної політики зайнятості населення має проводитися через формування сучасного мобільного внутрішнього ринку праці. Стратегічною ціллю для нормалізації трудових міграційних процесів повинна бути стабілізація загальної соціально-економічної ситуації в Україні: підвищення рівня зайнятості, продуктивна та ефективна зайнятість, поліпшення умов і оплати праці.

У ході проведення дослідження було виявлено важливі питання трудової міграції, які потребують врегулювання. В умовах ринкової економіки та формування ринку праці міграція є засобом активного підтримання територіально-галузевої збалансованості трудового потенціалу України. За таких умов важливим завданням є формування національної міграційної політики, що передбачатиме поєднання заходів щодо залучення населення до України, запобігання еміграції кваліфікованих спеціалістів, скорочення масштабів нелегальної трудової еміграції, соціального захисту українських громадян за кордоном. Трудову

міграцію необхідно враховувати у процесі стратегічного економічного планування, під час формування політики зайнятості та розробці інвестиційних програм на всіх рівнях управління. Основними напрямками вдосконалення системи статистики трудових міграцій може бути запровадження системи регулярних вибіркового спостережень під егідою державних органів на постійній основі та налагодження обміну статистичною інформацією з країнами-реципієнтами української робочої сили з включенням відповідних положень до міждержавних угод, а також створення міграційного офісу.

Концепцією державної міграційної політики, схваленої Указом Президента України 30.05.2011 р., у складі якої сформовано стратегічні напрями державної міграційної політики України та механізм її реалізації, завдання державних органів щодо реалізації Концепції, а також відповідні заходи, передбачено проведення комплексних наукових досліджень, пов'язаних із міграційними процесами, прогнозуванням їх тенденцій і наслідків для всіх сфер суспільного життя. Отже, подальші наукові пошуки повинні бути спрямовані на розроблення методичного забезпечення моделей здійснення сучасної та орієнтованої на перспективу міграційної політики України, яка була б спрямована на збереження та покращення її трудового потенціалу та розвиток ринку праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Населення України. Трудова еміграція в Україні. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 233 с.
2. Пирожков С. Внешние трудовые миграции в Украине: социально-экономический аспект : монография / Пирожков С., Малиновская Е., Хомра А. – К. : НИПМБ, 2003. – 134 с.
3. Аза Л. О. Етнорегіональний вимір трудової міграції в Україні / Л. О. Аза // Ринок праці та зайнятість населення. – 2010. – № 3. – С. 6–10.
4. Гілецький Й. Р. Географія України / Й. Р. Гілецький [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.geoknigi.com/book_view. –

- Назва з екрана.
5. Гайдуцький А. П. Характерні риси української трудової міграції за кордон / А. П. Гайдуцький // Економіка та держава. – 2010. – № 9. – С. 88–92.
  6. Лапшина І. А. Міжнародна трудова міграція і соціальний капітал України / І. А. Лапшина // Регіональна економіка. – 2010. – № 1. – С. 156–162.
  7. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять [Електронний ресурс] / О. Ровенчак. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent>. – Назва з екрана.
  8. Майданік І. П. Проблеми регулювання та координації трудових міграційних процесів / І. П. Майданік // Демографія та соціальна економіка. – 2005. – № 2. – С. 86–92.
  9. Краузе О. Зовнішня трудова міграція населення України / О. Краузе // Галицький економічний вісник. – 2010. – № 2 (27). – С. 26–34.
  10. Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування / О. А. Малиновська. – К. : НІСД, 2011. – 40 с.
  11. Україна: огляд ринку праці. Січень 2009 р. Проект ENPI 08-14 Bleak sea labour market reviews [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.etf.europa.eu/pubmgmt.nsf/\(getAttachment\)](http://www.etf.europa.eu/pubmgmt.nsf/(getAttachment)). – Назва з екрана.
  12. За межами України працює 14 % населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/groshi/za-mezhami-ukrayini-pracyuye-14-naseleennyu.html>. – Назва з екрана.
  13. Україні слід рахувати мігрантів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/ukrayina/ukrayini-slid-rahuvati-migrantiv.html>. – Назва з екрана.
  14. Малиновська О. А. Циркулярна міграція – політична мода чи перспективна модель міграційного менеджменту / О. А. Малиновська // Демографія та соціальна економіка. – 2011. – № 2 (16). – С. 95–104.

УДК 338.439.5:332.12

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА

В. В. Столяров

Проблема обеспечения населения продовольствием – это главная стратегическая задача для любого государства. В Украине эта проблема на сегодняшний день носит острый характер, так как вследствие снижения продовольственного потенциала агропромышленного комплекса наблюдается спад производства продукции сельского хозяйства, особенно в отрасли животноводства. Причем недостаточное производство сельскохозяйственной продукции привело к тому, что импортная сельскохозяйственная продукция постепенно вытеснила отечественную продукцию с рынка, что привело к росту цен и дефициту качественной продукции. Поэтому для удовлетворения потребностей населения в продуктах питания необходимо формирование продо-

вольственного рынка, основанного на законах рыночной экономики. Эта задача требует решения ряда проблем теоретического и практического характера.

Проблемы формирования продовольственного рынка исследовались такими учеными, как Е. В. Васильев, П. И. Гайдуцкий, Э. Ц. Гармаева, М. В. Зубцом, А. А. Лаишева, Е. А. Мазейна, М. В. Присяжнук, П. Т. Саблук, В. Г. Ткаченко и др. В то же время не все аспекты проблемы изучены в полном объеме, ряд вопросов не находят однозначного решения и требуют углубленного исследования. В связи с этим необходимо дальнейшее изучение теоретических основ формирования продовольственного рынка.